

S Z E M L E

ELMÉLKEDŐ SZÉPPRÓZA

Robert Musil: *Törless iskolaévei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Egy író egyedülálló, nagyszabású, terjedelmes, de befejezetlen művet alkot, kiváló regényt, amellyel aztán világhírre tesz szert, s mert világhírű, egyetlen valamire való fordításirodalom sem nélkülözheti a nevét, művét; mivel azonban a nagy mű problematikuságával is, terjedelmével is, egyéb kvalitásaival is kockázatos és nehéz fordítói feladat, többnyire a szerző korábbi, kisebb terjedelmű, jelentőségükben szerényebb műveit adják ki világszerte. Így vagyunk Musil *Törless iskolaévei* című regényével és *Három elbeszélés* címmel kötetbe foglalt novelláival, amelyeket a kiadó egy kötetben nyújtott a magyar olvasónak.

Olyan művek ezek, amelyek értékéhez nem férhet kétség, de különös és tartós helyet, világirodalmi rangot nem szerezhettek volna szerzőjüknek. Jellegetesen olyan művek, amelyeknek kvalitásai csak a szerző későbbi, nagyszabású művének fényében domborodnak ki igazán. Ezekben a művekben a folyton tanúsított nagyszerű képesség még nem párosult elég nagyszabású koncepcióval. Legszenbeszökőbb ez *A feketerigó* című novellában, amelynek nagyszabású indítása, hangvétele, a szerző egy-egy nagyszerű rátapintása témájának rejtett, hallatlan mélységeire, szenbeszökő diszsharmóniában van a körítésanyag, a részletek szegénységével, szimplaságával, a vezérfonal túl egyenes, de túl vékony voltával, sőt a töpörödött terjedelemmel is. Az olvasó gyakran

megborzong az átlagos szövegben itt-ott felvillantott mélység láttán; ezeken a pontokon vetíti előre fényét a nagyszerű tehetség, amely a majdani nagy műben, a mélyre hatoló koncepció összefüggésével, átjárja az apró részleteket is, és mélyreható szinten integrálja őket.

Az irracionálisba fordulást, amelyről annyi művésszel kapcsolatban hallottunk már, sehol sem érzékelhetjük oly világosan, tisztán, mint Musil e kötetben közölt írásainak egyik-másik részében. Az irracionális gyakran misztikussal párosul nála; *A fekete rigóban* egészében ezt láthatjuk, a *Törless iskolaéveinek* egy-egy részletében, a keleti tanokról és a matematikáról szóló elmélkedésben hasonlóképpen; ez utóbbi esetében szinte megdermed az olvasó, olyan hirtelen rántják ki alóla a realitás alapját, s oly *racionalisan* billen át az irracionális világba, amelynek lebegése, mindennekfelett pedig különös *rendje*, s a belőle fakadó *racionalis* cselekvés nyugtalanságba dönti és elbódítja. Egy már elillant, de végső rángásában még általunk is ismert világ különös irracionálisizmusát ébresztette bennünk, hamisítatlan művészi kifejezőerővel.

Musil intellektuális prózát művel, sokan úgy vélik, az elemzés a legerősebb fegyvere, mi azonban úgy látjuk, módszerében a *meghatározásnak* jutott legnagyobb szerep. Ezt a tudományban használatos szót azonban, a meghatározást, művészi vonatkozásban, tehát laikusan kell érteni. Musilnál nem arról van szó, mint a nagy elemzőknél, akik a lélek vagy a tudat legapróbb rezdülését is újabbnál újabb rész-cselekvéssel vagy mozzanattal *mutatják be*, beláthatatlan gazdagságot, útvesztő kavargást érzékeltetve, ellenkezőleg, az ő hősei a legnagyobb ingadozás esetében is sommásan egyenes valójában előre kiszabott úton haladnak, s nem a részletek bemutatásával, hanem az állapotok elmélkedéssel történő *meghatározásával* elevenednek meg előttünk.

Ilyen elmélkedésben kivált a *Törless iskolaévei* és a *Tonka* című elbeszélés gazdag. Az utóbbi, kivételesen, részletek sokaságával is pompázik, de épp itt derül ki legszembeszökőbben, mily nagy mértékben mellőzi Musil — más írókkal ellentétben — a részletek olyan vonatkozásait, amelyek nincsenek szorosabb kapcsolatban elbeszélésének, hősei alakulásának fő menetével, s nem szolgálnak az alakuló helyzet újabbnál újabb meghatározására. A részletek megannyi irányba mutató vonatkozásainak mellőzése a sok szólamú bonyolultságtól és gazdagságtól fosztja meg a művet, ezekre a szerteágazó vonatkozásokra

a szerző eljárása *ellenére* kell felfigyelnie az olvasónak; másrészt Musil ragyogó meghatározásai, az alakuló helyzet folytonos, találó *rögzítése*, bőven kárpótol bennünket az elveszettekért.

Egyedül a *Grigia* című elbeszélésben kalandozik el meglehetősen kötetlenül a szerző. Ott derül ki a szokatlanhoz való vonzódása és az a törekvése is, hogy a szokatlant a hétköznapiok sivár megszokottságának fényében tüntesse fel, aminek összecsapásából, valahol a mélyen, mindig késhegyre menő küzdelem ke-rekedik, egy környezet létproblémáinak és erkölcsi-ségének a kiélézése és menthetetlen megrekedése — miközben az idő feltartóztathatatlanul iramlik tovább. A *Grigia* mesteri befejezése alighanem a századelő legjobb novellái közé emeli ezt az aránylag rövid írást.

Musil végletekig racionális, gazdaságos, tömör vonalvezetése és fogalmazása kitűnő iskola az olvasó számára abban a korban, amikor a szó értéke devalválódott, a kócos irományok inflációja áraszt el bennünket, s a szószátyárság már-már erénnyé magasztosult.

(MN)

A LEELKI REZDÜLÉSEK REGÉNYE

Italo Svevo: *A vénülés évei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1965.

A vénülés évei Svevónál is csak a nagy mű előzménye, éppúgy, mint Musilnál a *Törless iskolaévei*. Csak talán a szakadék kisebb közötté és a későbbi nagy mű, *Zeno tudata* között. *A vénülés évei* egymagában is jól megállja a helyét: nagyszerű regény. Sőt némi megszorítással olvasmányosnak, izgalmasnak is mondhatjuk: kész csodának tartjuk, hogy évtizedekig kellett várnia a felfedezésre, s kortársai nem figyeltek fel rá, holott Proust, Joyce műveinek amelyekkel Svevóét együtt emlegetik, legalább csodálói akadtak. Nagyszerű élményünkhöz nyilván a magyar fordítás adjusztáltsága is hozzájárult; Svevo ugyanis nehézkes, németes olaszszaggal írta művét, a trieszti olasz keveréknyelv idegenszerűségéből persze mit sem menthetett át a fordítás. A *Zeno tudata* szerb kiadásának megőrzött idegenszerűségére emlékezve azonban — vajon csakugyan megőrzött idegenszerűség volt-e az a különben reprezentáns kiadásban, vagy csak rossz fordítás? — csupán néhány óvatos szót ejthetünk *A vénülés éveiről*.

A *Zeno tudata* a tudatelemző regény prototípusa. Formája szerint az asszociáció törvényeire épülő szabályos pszichoanalitikai iromány; feltétlenül mélyebben szánt, nagyobb koncepciójú, gazdagabb, bonyolultabb is, mint *A vénülés éve*i, egyúttal azonban sok a hordalékanyag is benne, a közömbös, épp ezért unalmas, sehova se vezető bonyodalom, úgyhogy az olvasónak gyakran az az érzése, hogy megformálásra váró, nyersanyaggal van dolga, igaz, kolosszális, egymagában is megálló nyersanyaggal; épp ezért *A vénülés éve*i javára kell írunk, hogy bár korántsem hatol oly mélyre, korántsem olyan átfogó, s nem határkő, mint a *Zeno tudata*, mégis, azt, amit felölelt, igazi regény mivoltában sallangmentesebben, tisztábban, a tökély szempontjából ragyogóbban mutatja fel, mint a szerző leghíresebb műve.

Az, amit fentebb, Musilnál az elemzőkről írtunk, pontosan illik Svevóra, s *A vénülés éve*iből is jól kiviláglik. A kizárólag szellemi életet élő idősebb értelmiségi váratlanul szerelembe esik, ezzel egy cselekménydús históriába csöppen, s hogy egyazon apró mozzanat mennyire eltérő, mily gazdag, változatos lelki folyamatot — újabb rezdülésekkel kereszteződik — indít minden szereplőben, mennyi váratlan, meglepő fordulatot eredményez, hogyan kanyarog és gabalyodik össze a mindig mozgásban levő hősök szeszélye által a cselekmény — annak csak Svevo a megmondhatója. Svevo semmit sem határoz meg, semmit sem állapít meg, csak a végeláthatatlan lelki rezdüléseket mutatja be folyamatukban, cselekménydús fantáziával, jellegzetesen intellektuális látatási módon. Proust franciás kifinomultságával, Joyce angolos-íres, józanul csapongó elkeseredettségével szemben Svevo világa olaszosan derűs, könnyelmű, vaskos, keserűségében sem gyilkos, hanem mulatságos.

Az olvasó józan fővel nemigen érti, miért ragaszkodnak olyannyira egymáshoz a hősök, miért beszél meg egymással, vagy rejtik el egymás elől — persze csak ideiglenesen — a legkisebb lelki rezdülésüket is, azt sem, honnan az a hallatlanul sok félreértés, és miért töltik legtöbb idejüket azzal, hogy miközben a cselekmény messze nyargal velük, s új meglepetésekkel áldja őket, félreértéseiket újabb félreértésekkel magyarázzák ki, s azt sem érti, miért lohol ki-ki folyton írárt a lelkére, amikor úgyis tudja, hogy tehetetlenségében csak megrázkódtatásban lesz része, hiszen mindenkinek más jelenti az

írt, és mindig annál kopogtatunk, akinél épp az *olyan* ír — tudott dolog volt — hiányzik, mindazonáltal jól érti az olvasó, hogy mindez másként mégsem lehet, s épp ez dicséri Svevót, a művészt: sikerült úgy egybefognia egy ellentétektől folyton szét-pattanni készülő világot, hogy megbonthatatlan, koherens egésszé kovácsolódott.

A hősöket nem olyasféle véletlen tartja össze, hogy egy meghatározott helyen épp ezek az ellentétes alkotók találtattak, s az írónak valamiképpen, mint afféle adottsággal, zöld ágra kell vergődnie velük, tehát nem külső egység — a hely vagy a cselekmény egysége — tartja őket össze, hanem az az ellentéteségükből szinte kibogozhatatlan, rejtett azonosság, amelynek alapján Svevo a lelki rezdülések folyamában — akár kergetőről, akár menekvőről van szó, megvan az azonosságuk — egyazon prózára fűzhetik fel őket. Svevo meglelte azt a pontot, ahol a különbözőség azonossága feltárul. Nyilván ez a próza egyik legnagyobb próbatétele.

(MN)

EGY ÉRTÉKELÉS KÍSÉRLETE

Poszler György: *Szerb Antal pályakezdése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Szerb Antal azok közé az írók közé tartozik, akiknek elismeréssel adózott a későbbi hivatalos irodalomszemlélet, az elismerés azonban többnyire csupán alkalmi megemlékezésekben, művei újabb kiadásainak elő- és utószavaiban merült ki, ami szükségyszerűen egy szűkre szabott általános kategóriába sorozta műveit és az írókat is. Míg esszéi, irodalomtörténetei és szépprózája önmagukban is állandó hatóerővé az irodalmi közvélemény formálójává váltak, az írókat a szakemberek rövidlélegzetű értékelése, a felületes és legtöbbször egyoldalú vizsgálat beskatulyázta a szellemtörténészek és a Spengler-tanítványok tarka csoportjába, figyelmen kívül hagyva, esetleg futólag utalva csak az ironikus humanistára, az irodalmi előítéletek szellemes elosztójára, a sokoldalúan képzett irodalomtörténészre és a tehetséges íróra, akit lehetetlen a homályosan megkonstruált korlátok közé kényszeríteni.

Ezt a kényelmes és felületes osztályozást igyekszik Poszler György legalább részben jóvátenni, amikor tanulmányában megkísérli a pályája kezde-

tén álló, állandóan kísérletező író alakját megrajzolni. Aprólékosan kidolgozott, minden előítéllettől mentes írói portrét akar festeni, amelyhez óriási mennyiségű anyagot gyűjtött össze — Szerb Antal naplóját követve, az egykorú okmányoktól kezdve, a fiatal tollforgató könyv- és valóságélményein keresztül, a *Minerva* folyóirat köré tömörülő tudós-gárda munkásságáig felméri minden olyan mozzanatnak a jelentőségét, amely pillanatnyi vagy tartós hatással volt az íróra — és a tények és következtetések egymás mellé állításával sikerül is aránylag élesen megkörvonalazott, plasztikus képet kapnia. A félszeg és nyugtalan piarista diák, a potenciális író, a korán induló Nyugat-munkatárs, a „szektákat kereső” önálló fiatal művész és tudós emberközelségbe kerül, bár, sajnos, a dimenziók csak egyetlen pontról nyertek teljes megvilágítást, és így a portré tagadhatatlanul újszerű, de ezúttal sem mentes az egyoldalúságtól.

Szerb Antal a „Könyvek és ifjúság elégiája” című vázlatos szellemi önéletrajzában irodalmi születésének időpontjául tizenhetedik életévét jelöli meg, Poszler azonban már a korábbi éveknél megkezdi vizsgálatát a verseiben még Babitsot utánzó tizenhét éves diák is több a kezdetleges vázlatnál és egy olyan szilárd pontot jelent, ahonnan az eddigi egyenes vonalvezetés még határozottabbá válhatna, annál is inkább, mert ezt követően már kezdenek sorakozni Szerb Antal első csiszoltabb, igényesebb írásai, amelyek végső fokon a leghitelesebb alapul szolgálhatnak annak arcképének megalkotásához. Tiszta, minden homályosságtól mentes művek ezek, szinte kínálkoznak egy szilárd építmény alapkövéül.

Poszler keze, elődjeihez hasonlóan, mégis itt tétovázik először, hogy azután maga is megfedett elődjei kitaposott útjára lépjen: előveszi a régi, de még mindig használható leegyszerűsített megállapításokat, és beágyazza a gondosan összegyűjtött, a lényeget meghatározó elemek közé, ami ezután már állandó diszsonáns hangként vonul végig tanulmányán.

A tanulmányíró elsősorban világnézeti szempontból vizsgálja Szerb Antal fejlődését, és amíg ez a vizsgálat a külső hatások és szubjektív vallomások felhasználásával emberi, írói, pontosabban irodalomtörténeti alakját próbálja megformálni, módszere nem marasztalható el, hiszen mindent átfogó képet még egy 160 oldalas tanulmánytól sem várhatunk el, de amikor a széppróza irodalmi értékét és helyét ugyancsak kizárólag világnézeti, sokszor belemagya-

rázott világnézeti alapon határozza meg, az eredmény veszélyesen egyoldalú lesz, amely természetesen visszahatásával nemcsak az eddigi egységet bontja meg, hanem újabb leegyszerűsítésekre is kötelez.

Ilyen következményekkel járt az egyik novella (A zsarnok) túlértékelése a többi rovására, aminek megindokolására mesterséges ellentéteket keres, és a „Szerelmem a palackban” című elbeszélést és a „Pendragon legendát” a korábbi művek naiv rajongásának cáfolataként említi, holott csak a naivitás szűnt meg, a rajongás pedig éppen tudatosodott, korszerűbb formát és tartalmat nyert, amit a rezignált irónia sem takarhat el.

Poszler György módszerének fogyatékoságai ezek után már egyre gyakrabban felbukkannak az értekező próza elemzésekor is. Hiányzik nála a gyanús hangzó, a szellemtörténésekre emlékeztető intuíció, ami a szellemtörténésektől függetlenül is megvolt Szerb Antalban, és ami nélkül Szerb Antalt, az író nem is lehet teljes egészében felmérni, és talán ezért túlméretezi a portré háttérét. A külső hatásokat a filológus pontosságával kimutatja, de a szintézisre már nem futja erejéből, nem is futhatja, hiszen a Magyar és a Világirodalom történetének írója olyan szemfényvesztő gyorsasággal növi ki az idegen hatásokat és kerüli meg, ugorja át saját fejlődésének lépcsőfokait is, hogy a fokoként haladó utólagos vizsgálat állandóan lemarad egy fejhosszal. Vagy még inkább, amikor Szerb Antal műveinek élére helyezi, és legmegfelelőbb műfajának tartja a talán történeti esszének nevezhető könyvét, „A királynő nyakláncát”.

Ezeket a megállapításokat az utólagos helyesbítések csak nehezen egyensúlyozzák. Mert amikor egy-egy konkrét mozzanat nem kényszeríti a szerencsétlenül megválasztott elemzési módszer alkalmazására, Poszler kiváló kritikai érzékről tesz tanúságot. „A tudományos apparátust szétfeszítő portréfestési szenvedély . . . párosulva a stílus egyre könnyebbé váló kecsességével, az esszék mélyén izzó önelemző szubjektivitással, az önmaga dilemmáját feszegető közvetett líraisággal, már a harmincas évek meglepően érett novellistájának és regényírójának, a tudományt, a művészethez közelítő sajátos arculatú alkotójának az előhírnöke” — mondja találóan a fiatal íróról.

Ezek után annál inkább sajnálhatjuk, hogy a részletek vizsgálatakor nem követte a helyesen megfogalmazott általános irányvonalat.

A hatalmas anyagismerettel rendelkező Poszler azonban még így is figyelemreméltó és főleg lelkiis-

meretes munkát végzett. A nyilvánvaló fogyatékoságok ellenére is egy valószerű Szerb Antal-portrét festett. És ezzel, hogy ezt sikerült elérnie, mégiscsak törlesztett, mert a szokványos dicséretes és elmarasztalások után, ha csupán a külső tényezők alapján is, legalább potenciális író, a szinte korlátlan lehetőségek előtt álló tollforgató alakját helyesen rajzolta meg. E furcsa kettőséget tükröző tanulmány Szerb Antaljától elvártuk, hogy az írja, amit írt és úgy írjon, ahogyan írt.

Ezen már az sem változtat, hogy Poszler György a már megírt műveket a régi sablonok mérlegén hagyta.

(GN)

ANTIFASISZTA LÍRAI ANTOLÓGIA

A történelem futószalagán. Bp., 1965.

A verseket válogató, az utószót és jegyzeteket író Kerékgyártó István hatalmas munkát végzett el ennek az antológiának megteremtésével: egy negyedszázad magyar lírai terméséből kellett kiválasztania minden olyan verset, amely valamilyen vonatkozásban kapcsolatba hozható a faszizmussal és antifaszizmussal, századunk egyik legszörnyűbb, legembertelenebb szellemiségével és azzal az emberien heroikus küzdelemmel, amelyet a világ jobbik és nemesebbik fele folytatott a faszizmusnak nevezett emberpusztító világrend ellen. Gyűjtőmunkájának eredménye ez a testes antológia, amely anyagának már pusztán gazdagságával is azt a tényt akarja érzékeltetni, hogy a magyar antifasiszta költészet volt, létezett, a közhiedelmek ellenére is. Az utószó első mondata is ezt a kérdést veti fel: „Milyen mértékű volt a magyar költészet ellenállása a faszizmussal szemben, volt-e a magyar lírának erőteljes antifasiszta vonulata? — mindez máig vitatott kérdés”. Majd nyomban válaszol is: „A két világháború közötti költészetünk alapos feltárása viszont arról kell hogy meggyőzzön bennünket, hogy a magyar antifasiszta költészet igen gazdag, széles sodrású, művészi értékben is erőteljes és megrázó alkotásokat teremtő líra volt”.

Kerékgyártó István megállapítása helyességét maga az antológia hivatott bizonyítani, az a sok vers, amely időrendi sorrendben „a faszizmus nemzetközi előretörése évétől”, 1929-től 1945 áprilisáig terjedő időszakot öleli fel. Nyilvánvaló azonban,

hogy a magyar lírának ez az „antifaszizmusa” nem annyira, karakterével, mint tömegével akar bizonyítani s a versek nagy száma, a sok költő-név azt a benyomást keltheti, hogy ez a lírai termés egy erőteljes antifasiszta társadalmi megmozdulásnak volt a reflexe, illetve szülője, s hogy Magyarország az antifaszizmusnak, a humanizmusnak volt egyik erőssége, másfelől azt az illúziót is táplálhatja, mely szerint a két világháború közötti időszak magyar irodalmát erős politikai éleslátás jellemezte. Csak akkor változnak meg valójában ez antológia prezen-tálta arányok, ha melléje a történelmi gyakorlatot állítjuk, a történelmi eseményeket is megkérdézzük. Ekkor aztán az derül ki, hogy ez a gazdagnak látszó líra valójában a szavak és nem a tettek lírája volt, holott az antifaszizmus az ideológia kérdésein túl mindenekfelett és mindenekelőtt a gyakorlat kérdése — minek következtében a mércéje is a gyakorlat, a társadalmi praxis. Ennek a fényében pedig az derül ki, hogy a versek zöme költők szubjektív jószándékán kívül gyakorlati vonatkozást nem tükröznek, s elsősorban a passzivitás különböző viszonyait szemléltetik. Az, amit Kerékgyártó a „fasizmus elutasításának” nevez, ebből következően igen relatív mozzanatok bizonyul: a verseknek csak egy hányada jutott el annak idején az olvasóhoz, tehát a versek nagy részének sem effektív sem affektív hatásait nem mérhetjük fel. A költőre mutatnak ugyan, de a költők ismét csak a passzivitás szellemét képviselik, még azok is, akik áldozatai lettek a fasizmusnak. Hiszen olyan korról van szó, amikor a tettek jelentették és jelenthették a szavak aranyfedezetét. S ez az aranyfedezet az, ami ebből a költészetből hiányzik, s ez jelentheti azt a szemléleti pontot is, ahonnan ez az irodalmi és irodalmias antifaszizmus igazi arányait és jelentőségét megmutathatja. Nem mellőzhető azután az a tény sem, hogy a versek nagy százalékukban asztalfiók-költészetet jelentenek, s csak a felszabadulás után láttak napvilágot: gyakorlatától megfosztottságában mutatja így a vers költőjét és vall a korról, kiabálva a társadalmi akció hiányait.

S végül néhány megjegyzés. Véleményünk szerint a cím: A történelem futószalagán nem szerencsés: a József Attila-vers e sora sokkal gazdagabb kihangsúlyozású, mint hogy egy ilyen egy-témájú antológia címeként szerepelhetne. Nem ártott volna a jegyzetekben a Petőfi-brigád körüli problémákat differenciálni, s pontosabban is fogalmazni, hiszen a mondat, hogy „A Petőfi-brigád jugoszláv csapattestek

magyar önkénteseiből alakult 1944 novemberében” zavart kelthet. Mint ahogy félreértésre adhat okot az *Utolsó percek* című vershez fűzött magyarázat is, mert a beavatatlan olvasó joggal kérdezheti, miért éppen a „jugoszláviai Magyar Szó” közölte ezt a verset 1953-ban, s miért áll e vers a *Vajdasági ég alatt* című antológia élén. Ha már a szerkesztő a *Magyar Szó* jegyzetét szószerint átvette, az abban olvasható „politikai foglyok” kifejezéshez fűzött „vajdasági” jelző elhagyása nem járult hozzá a szöveg világosságához. Ugyanakkor örömmel fedeztük fel Gál László két versét ebben az antológiában.

(BI)

ÖNÉLETRAJZ — IRÓNIAVAL

Veres Péter: *Az ország útján*. Bp., 1965.

Veres Péter önéletrajzának első kötetét, az 1937-ben megjelent *Számadást* a magyar irodalom klaszszikus értékei között tudjuk, most, majd húsz év után kézhez kaptuk annak folytatását is, amelyben 1944 második felének és 1945 tavaszának a maga életébe fonódó eseményeit idézi meg. A *Számadás* a társadalmi indulat könyve volt, s éppen abban dobta fel magát az irodalom a balmazújvárosi szegényparaszt, az önéletírásban a maga természetéhez oly közelálló műfajt fedezve fel, egyúttal pedig a falukutató, népi mozgalmas időszak divatjának is áldozva. Kor és írói hajlam szerencsés találkozásából született meg tehát a *Számadás*, melyben valóban számot adott egy világ életéről és számon kért egy világ nevében pusztán azzal a ténnyel, ahogy objektivitásra törekvő módon, inkább ridegen, mint nosztalgiaiával előadta egy szegényember változatokban gazdag életét, és szinte a megírás idejéig kísérve végig ezen az életúton önmagát.

Az ország útján merőben más körülmények és indulatok összejárásából született meg, más az író „hozzájárulása” is, más önszemlélete s általában a nézőpont, ahonnan önmagát szemléli. A *Számadás* főtt líróját, amely a tényeket hozó adatokból és reflexiókból áramlik, itt az önirónia kesernyesebb és kritikussabb hangja váltja fel. Paradoxonok keserősége hevíti ezt az öniróniát, amely oly sajátossá és oly egyéni veretűvé teszi a *Számadás* folytatását, s oly rokonszenvenné ezt az önmagába kapó gunyort az

önéletrajzok kissé édeskés áradása idején, amilyen ez a mostani is.

Veres Péter 1944 nyarán hazájában honját nem lelő ember volt, munkaszolgálatos, múltja miatt megbízhatatlan ember, 1944 telén Budán és Pesten bujdosó, félig illegálisan ott-tartózkodó katonaszökevény, ki könnyen lehetne szocialista múltja miatt a nyilasok áldozata is, majd a felszabadulás után lassan aktivizálódó parasztpárti politikus, a Földosztó Tanács elnöke — nem egész egy esztendő alatt a tehetetlenségből az ország szolgálatába álló gyakorlati politikus lett, akinek éppen ezzel a ténnyel „fejeződött be paraszti élete”, s ahogy utolsó mondatában mondja, nem hiájával az iróniának: „negyvennyolc éves múltam...”

Egy mélyből hirtelen magasra emelkedett pálya rajza lehetne ez az önéletírás, s hogy mégsem az, annak magyarázatát éppen a Veres Péter-i iróniában találhatjuk meg. Leegyszerűsítve a Veres Péter könyve sugallta kérdést, azt mondhatnánk, hogy a „cselekedni kellene” gondolata és tudata nehezen talál mentséget a valóságban menekülő és passzív életre, arra az egész világra, amely éppen akkor túrt s nézte, hogy mások cselekszenek, amikor neki is cselekednie kellett volna, hogy nem ő „ragadta a kezébe” az ország életét, hanem „úgy adták kezébe” már azzal is, hogy nem felszabadult, hanem felszabadították az országot. Veres Péter apró reflexiók, kis tények, megfigyelések felsorakoztatásával, a maga életsorsa, a vele történt események ironikus-humoros interpretálásával érzékelteti, mennyire béna és kiszolgáltatott világból kellett átmenteni az életet. Ez tükröződik abban az egyértelmű fogalmazásban is, amelyet A Bajza utcában című fejezetében olvashatunk: „Igaz, a forradalmár logika és a szocialista kötelesség szerint tenni kellett volna valamit a németek ellen, mint ahogy némelyek tettek is, bárcsak egészen apró — a háború óriási méreteihez viszonyítva apró — dolgokat (az egyes ember számára azonban az apró dolog is lehet élet-halál kérdés), én azonban nem éreztem magamban erre sem hivatottságot, sem erőt”. S fokozódik ez az ironikus, magát kissé torzítóan láttató szemlélet a könyv befejező fejezeteiben, amelyekben „hivatali életét” festi, s benne szinte előlegezi elmagányosodásának, „kimaradásának” a mozzanatát is, amelyet ő úgy mond, hogy „Nagy Ferencék és Rákosiék egyformán ellenem fordultak. Vagy még helyesebben, figyelembe se vették az érveimet”, s nincs célzat nélkül az a

mozzanat sem, amelyet így jelöl a könyvében: „Arra csak később jöttem rá, hogy nekem, ez óriási és történelmi jelentőségű intézmény elnökének, nem utaltak ki egyetlen papírpengő értékű rendelkezési alapot sem”. S tűnődhet, húsz év távlatából, valóban a „hatalom részese volt-e” akkoriban vagy sem, s éppen ebben a könyvében oszlatja el maga körül a látszatokat, s mutatja meg önmaga jószándékának fix pontját, az egyetlen, amely szilárd talaja volt. És végső fokon azt is, hogy hogyan lett végérvényesen a politikusból író: nemcsak a közéletre mutat ezzel kapcsolatban, hanem jellem-tanulmányát is mellékelte, tanulságként, a maga érvei mellé.

Ez az eredendően emberi és kritikus önszemlélet, ironikus tartás avatja *Az ország útját* a *Számadás* remeklésének méltó párjává, valóban Veres Péter-i könyvvé.

(BI)

ADY ISMÉT SZERBHORVÁT NYELVEN

Adi: *Pesme*. Beograd, 1964.

Ady költészetének komoly és jelentős hagyománya van a jugoszláv irodalomban — ezt bizonyítja ez a gyűjtemény is, amely a belgrádi Rad Kiadóvállalat tekintélyes és népszerű *Reč i misao* nevű sorozatában jelent meg, a verseket fordító Danilo Kiš utószavával, úgyesen foglalva össze Ady költészetének főbb jegyeit, kommentárul a lefordított nyolcvankét Ady-vershez.

Polemizálhatunk a válogató és fordító ízlésével, és szembe is állíthatjuk a magyar irodalmi közízlés kialakította értékrendet Kiš Danilóéval — azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a mozzanatot, amelyet éppen az ilyen idegen szemmel és a közízlés behatásaitól mentes módon válogatott Ady-kép jelenthet éppen Ady jobb megértése, igazi arányainak, modern jegyeinek feltárása szempontjából. Kišt a modern nyugati irodalmakon nevelkedett ízlése befolyásolta az Ady-versek olvasásakor, és válogató szempontjai sem a történeti értékű versek hagyományát követik. Azokat a verseket válogatja tehát, amelyek ma is egyetemesebb érvénnyel bírnak, túl a „magyar glóbuszon” is, s Adyban az európai költőt szemléltetik, akinek vannak hangulatai, melyek ma is elevenek, van mondanivalója a modern kor

gyermekének is. Kiš Danilo Ady-kötete, még ha egy-egy vers felvételével a témák és hangok teljességét is megidézi, egészen egyértelműen az ember és világ relációt fájóan átélő Adyt állítja elénk, külön az Ady Párizs-élményéből született versekkel, mintha e ponton a maga legszubbjektívebb, legszemélyesebb affinitásainak is engedett volna. Ady, Kiš Danilo interpretációjában, az érzékenységek, impresszionista hangulatok áttetsző képeinek, az élet tényei felett merengő s nagyon élő magánosság s magánosságával küszködő érzésvilág költője, s a magyar irodalmi közfelfogás ellenében nem a „magyar”, hanem az „ember-Ady” fájdalmait zendíti meg. Tanulságai éppen ezért figyelemreméltóak és nem lebecsülendők.

Mint ahogy nem lebecsülendő magának a fordításnak a ténye sem. Ady palettájára találni komoly költői teljesítmény, s ehhez a tényhez azt is hozzá kell tennünk, hogy Kišnek „Ady tónusa” kapcsán nemcsak a szerbhorvát szimbolista költészet nyelvi, verselési eredményeivel kellett számolnia, hanem immár az Ady-hagyománnyal is, nemkülönben a mai modern szerbhorvát költői nyelv asszociációs kizengéseivel. Ha így Kiš érdemeként említjük, hogy sikerült e hármas meghatározottságból is kidifferenciálni Ady jellegzetesnek ismert hangját és színeit, egyúttal jeleztük vállalkozása nehézségeit is, hiszen már apró árnyalati eltolódások is zavart kelthetnek, a versből könnyen éppen az „adys” íz, szín, hangulat veszhet ki, s válik a költő a francia szimbolisták kis tanítványává. Fordítási megoldásaira találhatunk ugyan megjegyezni valót, s egy tüzetes összevetés hibáit is felderítené. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy ahogy évtizedekkel ezelőtt egy Krležának sikerült maradéktalanul megszólaltatnia Ady kurucverseinek a hangját horvát nyelven, úgy sikerült Kišnek ma Ady „tónusát” menteni át a szerb nyelv koordinátái közé, lényegében mentesen azoktól az eröltetettségektől, amelyek eddig az Ady-fordításokat zömében jellemezték. S így, ha apró részleteiben Kiš Ady-interpretációja mutat is eltérést az „eredetitől”, szelleme, hangulata, az Ady-vers egésze szinte maradéktalanul megszólal kötetében, s hibátlanul kottázza Ady versmuzsikáját is.

Kiš Danilóban tehát a magyar költészet méltó és jelentős tolmácsolóját üdvözölhetjük, aki érzékenyen s a költészet iránti tisztelettel tud fordítani, Kosztolányi szavával „gúzsbakötötten táncolni”. S ez annál is inkább jelentős, mert nem tizedrangú alkotásokat szólaltatott meg, hanem olyan költészet legnagyobb-

jait, amelyben a líra a reprezentatív irodalmi műfaj, s a nyelv struktúrája sem áll közel ahhoz a nyelvhez, amelyben újramondja ezt a költészetet.

(BI)

B Ű N Ő S Ő K K Ő Z Ő T T

Aleksandar Tišma: *Nasilje*. Prosveta kiadás, Belgrád, 1965.

Az irodalmi próbálkozások áradatában, amikor a kifejezési módok sokfélesége, a különböző érdeklődési körök, az életszemléletek és a megalkotott világok az irodalom és a műfajok tág lehetőségeit és gazdagságát bizonyítják, a gyakran szélsőséges megoldások idején a megszokottól elütő könyv tűnt fel: Aleksandar Tišma *Nasilje* című kötete. Amikor ószövetségi vagy elvont témákat kedvelnek, Tišma a legnyersebb, legdurvább, hamisítatlan életből merít; amikor költői képekben dúskálnak a prózaírók is, ő szinte puritánul egyszerű stílust művel. Persze nemcsak evvel kelt figyelmet. Könyvének számos olyan tulajdonsága van, melyek megérdemelt elismerést váltanak ki.

Mind az öt írás, melyet ebben a kötetben találunk, az erőszak valamelyik fajtájáról szól. A verekedések, gyilkosságok előidézői a magány, a féltékenység, a sértett önérzet. Tišma alkotómódszerét nem nehéz felismerni: megtörtént eseményeket helyez írásainak középpontjába, anyagát okmányok és emberi sorsok tanulmányozásából meríti. Az az élet, melyet bemutat, a valóság mélyén tenyészik, ott, ahol az ember legsötétebb ösztönei nyilatkoznak meg, ahol az ember kivetkőzik emberi mivoltából, s már-már állati sorban él. Ezen a fokon mégis vannak olyan problémák, amelyek az erkölcs körébe tartoznak.

Tišma pedig épp ebből az irányból közelítette meg embereinek sorsát, ebből a szempontból világította meg az eseményeket. Akár arról van szó, hogy valaki megverte a szeretőjét, vagy hogy megöli vadházastársát, férjét vagy egy szajhát, az események erkölcsi vetületét tárja elénk. Nem az író álláspontja az, amit kapunk, hanem a tények felsorolása, ismeretése, események bemutatása, s ennek alapján alakulhat ki bennünk egy ítélet, ha akarjuk, de úgy is fogadhatjuk ezeket a történeteket, mint érdekes esetek leírását, anélkül, hogy valamiféle erkölcsi tanulságot kellene levonnunk belőlük, mert hisz ez irodalom, nem erkölcsstani vagy törvénykezési példatár. A

szerző hát nem kényszerít ránk semmilyen álláspontot, nem javasol megoldást, ő akkor teljesítette kötelességét, amikor elmondta, amit tudott — a tényeket. Talán épp erről van szó: Tišmát, az író az emberi sorsok érdeklik, az olyan sorsok, amelyek vakvágányra futottak, azok az emberek, akik lejtőre kerültek, vagy már ott is vannak az élet alján.

Az első írásban Tišma mégis vállalja a bíró szerepét, de nem a tények alapján hozza meg ítéletét, hisz az igazság megállapítását — mint sok más esetben, úgy itt is — épp a tények akadályozzák, hanem — s ebben nagyszerű emberismerőnek mutatkozik — pompás pszichológiai elemzéssel jut el a maga tételéhez, s ennek alapján foglal állást. A harmadik írásnak az elején elmélkedik a szerző a gyilkosságról, melyet majd leír, s nem a gyilkosságot magát, hanem az elkövetés módját ítéli el. A negyedik írásban elfoglalt álláspontja szerint mindennek fogyatékoságaink, vétkeink az okai, életünk csupa bűn, s a bűnök újabb bűntetteket szülnek. Nyilvánvaló, hogy az író célja csupán az elemzés, a magyarázás, a kutatás, a megismerés. És ezt a célját el is érte. Minden egyes írása ebben a könyvben egy-egy nagyon alapos vizsgálata a bűnnek, a körülményeknek, melyek előidézték a bűntettet, és azoknak a személyeknek, akik részt vettek benne, akár mint elkövetői, akár mint áldozatai, vagy mint cinkosok, esetleg csak közömbös szemlélők. Tišma írásait az teszi különössé és vonzóvá, hogy mélyre hatolón elemzi a bűnöket és a bűnözőket, vizsgálja a személyiségek eltorzulásait és a bűnt szülő körülményeket.

Kétségtelen, hogy egy-egy történet végső fokon fikció, mégis tiszteletreméltó az adatgazdagság, a cselekmény rugóinak, szálainak részletes ismerete, a bűn pszichológiájának pontos rajza és nem utolsósorban az írói, művészi magatartás, a tartalom és a stílus attitűdjének tudatos vállalása.

Megbontja a kötet egységét — a szemmel látható egységre való törekvés ellenére — az írások hangulatai és stilisztikai eltérése, a szerző érzelmi viszonyulása tárgyához és a személyekhez. Az első három elbeszélésben a szerző a krónikás hangját ütötte meg, sokszor olyan benyomást keltve, mintha egy törvényszéki jegyzőkönyvet olvasnánk; sehol egy színesebb leírás, sehol egy érzelmi hangsúly. Csak a második elbeszélésben jelentkezik egészen kis mértékben az emocionálisabb hang, a harmadikban pedig feltűnik a szerző elmélkedései, szubjektívabb álláspontja. Két utolsó írásában harmadik személyből átvált el-

sőbe, s a történet hőisének élményén keresztül tolmácsolja az eseményeket. A negyedik írásban az események megítélése teljesen szubjektív, az utolsóban pedig stílusa már egy kissé költőibb is, sőt cikornyás, tehát eltér a kezdeti közönyös hangtól. Leírásai itt erőteljesebbek, impresszívok, tele vannak étellel és mozgással.

Az a világ, melyet Tišma bemutat, plasztikusan áll előttünk; olyan területeket fedezünk fel itt, olyan emberekkel, esetekkel találkozunk, amelyekkel leginkább bűnügyi regényírók és törvényszéki riporterek foglalkoztak — a maguk módján. Tišma érdeklődését ez az élet keltette fel, ezt tanulmányozta, s hiteles képet festett róla. Mondjuk azt, hogy az alvilág vonult be az irodalomba? Ez már régebben megtörtént, Tišma viszont a közvetlen közelünkben elkövetett bűnöket, a szomszédunkban sínylődő kivetteket mutatja meg. Vállalkozásában ez az eredeti, s merészségének nem maradhat el a jutalma.

(TL)

KORRÓL KORRA

Branislav Lovrenski: *Sakate ptice*. Prosveta kiadás, Belgrád, 1965.

A jelenből egy szempillantás alatt a kőkorszakba kerülünk ennek a regénynek az elején, s így megy ez a későbbiek folyamán is: a múltból a jelenbe, aztán meg vissza — keresztül-kasul kalandozzuk a történelmet: hol a kőkorszakban, hol a tatárdúlások idején, hol a középkorban találjuk magunkat, a török hódoltság alatt vagy az atomkorban vagyunk. Egyik lapról a másikra, sőt mondatról mondatra változik az idő, szállunk egyik korból a másikba — a környezet és a cselekmény teljességében vagy csak egy röpke utalással —, de azért sosem szűnünk meg mai emberek lenni, mert még akkor is, amikor a kőkorszakba vagy a török időkbe varázsol bennünket a szerző, gondoskodik arról, hogy tudatunk mélyén megmaradjon a mai ember életképe, sőt gondolkodásmódja, értékrendszere is, és a múltat mai szemmel, a mátt pedig egy történelmi perspektívából — a tegnaptól — szemléljük. Regényének kompozícióját is e szerint szabta meg a szerző, úgy száll korról korra, ahogy mondanivalója megköveteli, minden korban otthonosan mozog, az elmúlt s a jövő korok mentalitását egyaránt képviseli, s próbálja érzésvilágát, időérzékét s ezt az egész kavargást az olvasónak szuggérálni.

Branislav Lovrenski műve nem történelmi regény, inkább kísérlet: hogyan lehet a történelem egyes időszakait úgy összekapcsolni, hogy szinte egyidejűekké váljanak, hogy az ember tudatát változatlanul, illetve minden időben mainak láthassuk. Ezt az alkalmat a szerző felhasználta arra, hogy helyenként kíméletlen szatírárt írjon a máról, a mai ember életének visszasságairól. Szatírája azonban nem mindig sikerül, gyakran erőtlen, utalásai, célzásai homályosak, nem tudja elkerülni, hogy néha szónokiassá, sőt tudálékossá ne váljék. Aztán vannak, különösen a könyv elején, egészen gyenge, kezdetleges és fölösleges részek, sikertelen szójátékok, úton-útfélen összeszedett szövegek, melyekből a szerző — a divatnak hódolva — collage-t akart csinálni; ötletes szeretett volna lenni — ötletei azonban nincsenek, sziporkázni kívánt — de egészen elcsépelt, közhelyszerű az, amit mond.

Az idővel való játékot többek között szándékos anakronizmusokkal éri el, de ez nem sikerült minden esetben; mégis vannak olyan anakronizmusai, melyek humoros hatást váltanak ki. A mai napi jelszavakat elmúlt időkbe vetítve használja, s így nemcsak értelmetlenségük tűnik ki, hanem az is, hogy minden időben egyformán lehet őket pufogtatni, és mindig üres szólamok maradnak.

Lovrenski művének persze vannak pozitív oldalai, sikerült részei. Legjobb azok a fejezetek, melyekben a középkorról, valamint a török időkről számol be, azaz a cselekményt a középkorba, illetve a török időkbe helyezi; sikerült az irodalomtörténetírás modorosságainak kigúnyolása, találó egy bírósági tárgyalás leírása, mely ugyan a múltat idézi, de ki nem ismerné fel benne a mai törvényszékek munkájának torzképét. Sok megjegyzése, utalása félreérthetetlenül a mára vonatkozik, még akkor is, ha a múlthoz intézi; ezek a szellemesek, de csak elszórtan, véletlenül fordulnak elő, mintha a szerző vigyázott volna, hogy mértéktartóan s nem egy helyre tömörítve közölje kritikái megjegyzéseit a jelenről, s emiatt hatásuk sem olyan, mint lehetne. Ezenkívül vannak részek, melyeknek kevés vagy semmi közük magához a regényhez, nem illeszkednek bele a mű kompozíciójába, hangulatába.

Meglátszik a regényen, hogy Lovrenski még nem egészen biztos a dolgában, vannak elképzelései, melyeket nem tudott szavakká, mondatokká változtatni, voltak ötletei, de elvetéltek, s van egy humora, mely benne maradt — nem tudott teljes mértékben felszínre törni. Könyvének értékei tehát csekélyek, túl-

súlyba jutottak a hibák — egy kezdő regényíró bal-
lépései, s ezek készítenek bennünket arra, hogy egy
tulajdonképpen rokonszenves, sőt érdekesnek ígér-
kező kísérletről elmarasztaló ítéletet mondjunk.

(TL)